

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Тетяна Борисенко

ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології
 Навчально-наукового інституту права
 та підготовки фахівців для підрозділів
 Національної поліції
 Дніпропетровського державного університету
 внутрішніх справ
 (Дніпро, Україна)
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1746-5029>
borisenko89@ukr.net

УДК 343

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
 ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ПРИБУТКУ
 ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ
 АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ:
 ПРОЯВ НАДМІРНОЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ
 ЧИ СОЦІАЛЬНО ОБУМОВЛЕНА НЕОБХІДНІСТЬ

АНОТАЦІЯ. 24 лютого 2022 р. о 5 годині ранку український народ відчув на собі, що значить безжалісне слово “війна”. У цей жахливий для кожного з нас день Російська Федерація (РФ) відкрито напала на Україну, розпочавши, як вони наголошують, “спеціальну операцію”. Проте це слово зовсім не підходить для безпідставного, нахабного, масштабного та воєнного вторгнення на територію суверенної держави. Це війна! Війна, відлік часу якої необхідно вести ще з 2014 р., коли РФ анексувала Крим. Саме тоді вона розпалювала конфлікти між населенням, яке проживало на території Луганської та Донецької областей.

Після 24 лютого 2022 р. стало зрозуміло, що не тільки український народ не був готовий до цього, а й українське законодавство, зокрема Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України за досить короткий проміжок часу ухвалила низку законів, метою яких є удосконалення кримінально-правового регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану. Одним із таких законів є Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України (КК України) щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги”, який набрав чинності 3 квітня 2022 р.

Цим документом КК України доповнено ст. 201² “Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги”.

У статті проаналізовано різні думки науковців щодо необхідності кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Також висловлено власну думку щодо доцільності такої відповідальності.

Ключові слова: гуманітарна допомога; благодійні пожертви; безоплатна допомога; кримінальна відповідальність; соціальна обумовленість.

В умовах сьогодення в Україні актуальним є дослідження проблеми кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, вчинене в особливих умовах, пов'язаних зі збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) та в період воєнного стану в Україні. В Україну з різних країн світу надходить гуманітарна допомога, як у вигляді товарів і предметів (медикаменти, засоби гігієни, продукти харчування, паливо, одяг, взуття, засоби індивідуального захисту тощо), так і у вигляді коштів, благодійної допомоги та пожертв. Призначенням такої допомоги є: підтримка внутрішньо переміщених осіб та задоволення їхніх життєво важливих потреб, а також забезпечення всім необхідним військових, які боронять нашу землю. Саме тому є вкрай важливим, щоб така допомога доходила до своїх адресатів. Проте так трапляється не завжди, деякі недобросовісні особи продають гуманітарну допомогу, наживаючись на чужому горі. Поширення таких випадків призвело до обурення в суспільстві і необхідності законодавчого регулювання.

Проте думки вчених різняться щодо необхідності такої криміналізації. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питаннями доцільності криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги займалися такі вчені, як О. Дудоров, Р. Мовчан, О. Марін, О. Кришевич, А. Шевчук, О. Боднарук та інші вчені.

Метою дослідження є аналіз наукових праць різних науковців щодо кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги для з'ясування, чи це прояв надмірної криміналізації або соціально-обумовлена необхідність.

3 квітня 2022 р. набрав чинності Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги”¹. Цим документом Кримінальний кодекс України (далі – КК України)² доповнено ст. 201² “Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги”.

Такі науковці, як О. Дудоров, Р. Мовчан, О. Марін, О. Кришевич, А. Шевчук, О. Боднарук та інші вчені, у наукових працях висловили свої думки щодо доцільності такої відповідальності. Так, О. Дудоров і Р. Мовчан вважають, що доповнення КК України ст. 201² – черговий прояв невиправданої казуїстичності кримінального закону. Статтю в її чинній редакції помилково розміщено серед статей КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. На сьогодні недоліки, притаманні караності незаконного використання

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2155-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2155-20#Text>> (дата звернення: 06.06.2023).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920>> (дата звернення: 06.06.2023).

гуманітарної допомоги, благодійних пожертв частково усуваються за допомогою застосування ч. 3 ст. 2012 КК України (за такою ознакою, як вчинення дій під час воєнного стану). Науковці схиляються до думки про необхідність виключення з КК України ст. 201² як непотрібного прояву надмірної (надлишкової) криміналізації³.

Ми не можемо погодитися з думкою вчених, що ст. 201² необхідно виключити з КК України. Ця норма є викликом сучасного суспільства. Саме тому вчені доходять висновку, що проблема вдосконалення кримінального закону в цій сфері існує. Тому пошуку відповіді на питання про потребу мати “під” гуманітарну допомогу і благодійні пожертви окрему заборону, присвячену самостійному господарському (економічному) делікту, – своєрідний аналог ст. 210 КК України “Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням”, – мають бути присвячені самостійні наукові розвідки⁴.

Схожої думки дотримується і О. Марін, який зазначає, що найадекватнішим засобом удосконалення правових засад протидії незаконному використанню гуманітарної допомоги є виключення з КК України ст. 201² у чинній редакції. Для уникнення суспільної істерії щодо “декриміналізації” незаконного використання гуманітарної допомоги, науковець пропонує як найменш шкідливий засіб – це визначити товари (предмети) гуманітарної допомоги, благодійні пожертви або безоплатну допомогу як ознаку, що кваліфікує кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України, наприклад, у ч. 2. У такому разі незаконне використання цих предметів “з метою отримання прибутку” в умовах воєнного стану буде кваліфікуватися за ч. 4 ст. 191 КК України та тягнути за собою цілком адекватне покарання – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Щодо використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку, то, на думку О. Маріна, відповідна поведінка повністю охоплюється існуючою системою кримінальних правопорушень проти власності та якихось “удосконалень” не потребує⁵.

Водночас жахливі події, які відбуваються в Україні з 2014 р. та повномасштабне воєнне вторгнення РФ на територію нашої країни у 2022 р., призвели до того, що багато людей потребує допомоги (забезпечення житлом, одягом, ліками тощо). Добре, що є люди, як з України, так і з інших країн, які надають таку допомогу. Проте така допомога не завжди

³ О Дудоров, Р Мовчан, ‘Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела’ [2022] 2 (98) Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка 99–115.

⁴ Там само.

⁵ О Марін, ‘Проблеми кримінально-правової оцінки незаконного використання гуманітарної допомоги за КК України’ (2022) 6 Юридичний науковий електронний журнал <http://www.lsej.org.ua/6_2022/74.pdf> (дата звернення: 06.06.2023).

доходить до тих, хто їй дійсно потребує або не в повному обсязі. Є “нелюди”, які наживаються на чужому горі, розпродують гуманітарну допомогу або іншим чином розпоряджаються нею на власний розсуд, отримуючи за це гроші. Це призвело до зростаючого незадоволення у суспільстві, що в подальшому викликало необхідність прийняття саме спеціальної кримінальної норми, яка б регулювала відносини у сфері незаконного використання гуманітарної допомоги. Інше питання, що ця норма може потребувати змін у подальшому.

Схожої думки дотримуються О. Кришевич, А. Шевчук та О. Боднарчук. Так, О. Кришевич вважає, що прийняті зміни щодо гуманітарної допомоги є доволі доречними та відповідають вимогам нинішньої ситуації. При цьому науковиця зазначає, що деякі її положення потребують удосконалення для того, щоб у подальшому уникнути як теоретичних неточностей, так і практичних непорозумінь. Зокрема, на її думку, є невідповідність назви статті та її змісту. У тексті статті не вказано, що продаж, використання та укладення правочинів щодо зазначених предметів мають бути передусім незаконними, а вказівка про незаконність лише у назві статті є недостатньою. Також ст. 201² КК України не передбачає обов'язкового заволодіння чужим майном, оскільки в ній ідеться лише про мету отримати прибуток, тобто для цієї статті немає значення, чи отримав винний очікуваний зиск. Крім того, ст. 201² КК України не обмежує способи вчинення правопорушення обманом або зловживанням довірою, тобто покупець усвідомлює, що він купує гуманітарну допомогу, і його це повністю влаштовує⁶.

А. Шевчук та О. Боднарчук також схиляються до думки, що встановлення кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201²) загалом позитивно відобразиться на волонтерській діяльності, сприятиме зміцненню довіри до неї, дасть змогу швидко й ефективно карати тих, хто дозволяє собі нехтувати нормами моралі у такий складний час, наживаючись на альтруїзмі інших, а також матиме відповідний превентивний вплив. Водночас із-поміж очевидних недоліків складу цього правопорушення науковці виділяють:

1. Невиправдано завищена мінімальна межа, яка дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності псевдоволонтерів і “білокомірцевих мародерів” – недоброчесних службових осіб, які роблять “бізнес на крові” та стражданнях українців.

2. Підміна уже сталого у кримінальному праві формулювання “в умовах воєнного або надзвичайного стану”, яке завжди вказувало на

⁶ О Кришевич, ‘Кримінальна відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги чи один із видів шахрайства’ [2022] 1 (17) Вісник Асоціації Кримінального права України 173–83.

таку ознаку, як обстановка вчинення кримінального правопорушення, словосполученням “під час надзвичайного або воєнного стану”.

3. Відсутність спеціального суб’єкта, для усунення якої доволі доречним було б криміналізувати відповідну суспільно небезпечну діяльність як офіційних волонтерів, так і посадових осіб, які хоч і не наділені службовими повноваженнями, однак у зв’язку зі своєю посадою можуть мати доступ до предметів гуманітарної допомоги, фактично розпоряджатися ними.

4. Неконкретизована мета. Законодавцю варто було б зробити акцент не на самому факті отримання прибутку, а на меркантильному контексті розпорядження ним (наприклад, розтраті, заволодінні, привласненні чи іншому незаконному використанні отриманого прибутку)⁷.

Незважаючи на викладене, фактів незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги стає дедалі більше. З огляду на статистичні дані Генеральної прокуратури України, станом на 1 травня 2023 р., у Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 138 кримінальних правопорушень за ст. 201² КК України, із них: у 14 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру, 4 провадження спрямовано до суду з обвинувальним актом, закрито 1 провадження⁸.

3 травня 2022 р. і дотепер такі факти виявлено та задокументовано в різних областях України, зокрема: Волинській; Дніпропетровській; Івано-Франківській; Київській; Кіровоградській; Львівській; Одеській; Рівненській; Хмельницькій, Чернівецькій та інших областях. У більшості випадків неправомірні дії кваліфікуються за ч. 3 ст. 201² КК України⁹. І це є зрозумілим, оскільки вчинені під час воєнного стану. При цьому для притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 201² буде достатньо суми, зазначеної у ч. 1 ст. 201² (у значному розмірі). Відповідно до примітки ‘дії вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п’ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян’¹⁰. Нині це понад 469 700 грн (п. 5 підрозділу 1 розділу ХХ, п. 3 ч. 1 ст. 7)¹¹.

⁷ А Шевчук, О Боднарук, ‘Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги’ [2022] 72 (2) Науковий вісник Ужгородського національного університету 184–91.

⁸ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – квітень 2023 року <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення: 06.06.2023).

⁹ Гуманітарна допомога. Останні новини (Телевізійна служба новин) <<https://tsn.ua/tags/гуманітарна%20допомога>> (дата звернення: 06.06.2023).

¹⁰ Кримінальний кодекс України (н 2).

¹¹ Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2710-IX (<<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n8013>> (дата звернення: 06.06.2023); Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 3 листопада 2022 р. № 1928-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>> (дата звернення: 06.06.2023).

Якщо звернутися до судової практики, то в Єдиному державному реєстрі судових рішень можна знайти 14 вироків за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201² КК України (7 – за 2022 р. та 7 – за січень – травень 2023 р.). Із загальної кількості – 8 вироків на підставі угоди про визнання винуватості (6 – у 2022 р. та 2 – за січень – травень 2023 р.)¹². У разі укладення такої угоди особа визнає свою вину, погоджується на узгоджене з прокурором покарання, а докази не досліджуються. Тому такі вирокі, хоч і з'являються, поки не можуть свідчити про усталену практику.

Розглянемо на прикладі вирок Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 4 травня 2023 р. у справі № 149/706/23 за обвинуваченням суб'єкта у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 201² КК України¹³. Цим вирокком особу за продаж товарів гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів загальною вартістю 3 593 697,68 грн під час воєнного стану, діючи організованою групою, було визнано винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, злочинів, передбачених ч. 3 ст. 201² КК України і призначено покарання 6 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади та займатись діяльністю, пов'язаною з обігом, використанням і розпорядженням гуманітарною допомогою, строком на 3 роки, із конфіскацією всього майна, яке є його власністю.

Суд зазначив, що в умовах повномасштабної збройної агресії проти України будь-які незаконні дії, пов'язані з нецільовим поводженням та використанням гуманітарної допомоги, суттєво впливають на інтереси та якість життя всього українського суспільства, члени якого систематично, тривалий час зазнають як фізичних, так і моральних страждань, а тому особи, які незаконно використовують гуманітарну допомогу з метою отримання прибутку, являють собою істотну загрозу для суспільства, отже, їх виправлення можливе лише в умовах ізоляції від суспільства.

Також суд взяв до уваги те, що суб'єкт кримінального правопорушення вчинив умисні тяжкі злочини щодо предметів гуманітарної допомоги, призначеної для надання відсічі військової агресії РФ проти України, велику кількість епізодів злочинної діяльності та проданих предметів гуманітарної допомоги, тому дійшов висновку, що виправлення та попередження вчинення ним нових злочинів можливе лише в умовах його ізоляції від суспільства при обранні покарання у вигляді позбавлення волі.

Призначення обов'язкового додаткового покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 201² КК України у виді конфіскації усього майна, яке є у

¹² Дані з Єдиного реєстру судових рішень <<https://reyestr.court.gov.ua>> (дата звернення: 06.06.2023).

¹³ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 4 травня 2023 р. у справі № 149/706/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110631030>> (дата звернення: 06.06.2023).

його власності, суд обґрунтував тим, що кримінальні правопорушення обвинувачений вчинив саме з метою збагачення.

Призначення додаткового покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 201² КК України у виді позбавлення права займатись діяльністю, пов'язаною з обігом, використанням і розпорядженням гуманітарною допомогою суд обґрунтував тим, що кримінальні правопорушення обвинувачений вчинив, будучи головою правління Благодійної організації “Благодійний фонд ‘Разом сила!’” та займаючись діяльністю, пов'язаною з обігом, використанням і розпорядженням гуманітарною допомогою. У цьому випадку суд призначив реальне покарання, яке повністю відповідає тяжкості вчиненого протиправного діяння.

Тепер розглянемо рішення суду за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 201² КК України, тобто за закінчений замах на вчинення кримінального правопорушення. Обвинувачена здійснила продаж товарів гуманітарної допомоги на загальну суму 1026 грн, при цьому умисел був направлений на продаж таких товарів на суму 464 061,00 грн (особа не довела свій злочинний умисел до кінця з причин, що не залежали від її волі, будучи викрита працівниками правоохоронних органів). Так, вироком Коропського районного суду Чернігівської області від 8 листопада 2022 р. у справі № 735/423/22р особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 201² КК України і призначено їй покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді штрафу в розмірі 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 34 000 грн без позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та без конфіскації майна¹⁴. У цьому випадку ми бачимо, що суд, враховуючи всі обставини справи, призначив більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією ч. 3 ст. 201² КК України.

Висновки. Поширеність фактів незаконного використання гуманітарної допомоги, невдоволеність суспільства та військовий стан стало рушійною силою для законодавчих змін. Саме ці зміни є соціально-обумовленими, яких потребувало час і суспільство.

Водночас чинна редакція ст. 201² КК України потребує удосконалення. Зокрема, дії суб'єкта кримінального правопорушення не повинні охоплюватися лише продажем або укладанням інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, а й включати інші протиправні дії, такі як: незаконне заволодіння предметами гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (викрадення, привласнення тощо); а також інші дії щодо неналежного зберігання таких предметів, що призвело до їх псування та розтрати

¹⁴ Вирок Коропського районного суду Чернігівської області від 8 листопада 2022 р. у справі № 735/423/22р. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107216259>> (дата звернення: 06.06.2023).

(споживання, продаж, безоплатну передачу, обмін, передачу в рахунок погашення боргу тощо).

Крім того, необхідно зменшити мінімальну межу для притягнення до кримінальної відповідальності. Більш ніж 469 700 грн – це досить за велика сума для притягнення до відповідальності осіб, які наживаються на стражданнях інших, порівняно з кримінальними правопорушеннями проти власності, де сума значно менша (більше 268,4 грн).

Що стосується інших змін, то в умовах сьогодення складно зробити остаточні висновки. Тим паче нині відсутня усталена практика розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Dudorov O, Movchan R, 'Kryminalno-pravova zaborona shchodo nezakonnoho vykorystannia humanitarnoi dopomohy: sumnivna zakonodavcha novela' [2022] 2 (98) Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E O Didorenka 99–115 (in Ukrainian).
2. Kryshevych O, 'Kryminalna vidpovidalnist za netsilove vykorystannia humanitarnoi dopomohy chy odyv iz vydiv shakhraistva' [2022] 1 (17) Visnyk Asotsiatsii Kryminalnoho prava Ukrainy 173–83 (in Ukrainian).
3. Marin O, 'Problemy kryminalno-pravovoi otsinky nezakonnoho vykorystannia humanitarnoi dopomohy za KK Ukrainy' (2022) 6 Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal <http://www.lsej.org.ua/6_2022/74.pdf> (accessed: 06.06.2023) (in Ukrainian).
4. Shevchuk A, Bodnaruk O, 'Kryminalna vidpovidalnist za rozkradannia humanitarnoi dopomohy' [2022] 72 (2) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu 184–91 (in Ukrainian).

Tetyana Borysenko

CRIMINAL LIABILITY FOR MISUSE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID FOR PROFIT: MANIFESTATION EXCESSIVE CRIMINALIZATION OR SOCIALLY DETERMINED NECESSITY

ABSTRACT. On February 24, 2022, at 5 o'clock in the morning, the Ukrainian people felt for themselves what the merciless word “war” means. On this terrible day for all of us, Russia openly attacked Ukraine, starting, as they emphasize, a “special operation”. However, this word is not at all suitable for a groundless, brazen, large-scale and military invasion of the territory of a sovereign State. This is war! A war whose time must be counted since 2014, when the Russian Federation annexed Crimea. It was then that the latter incited conflicts between the population living in the territory of Luhansk and Donetsk regions.

After February 24, 2022, it became clear that not only the Ukrainian people were not ready for this, but also Ukrainian legislation, in particular, the Criminal Law.

Тетяна Борисенко

The Verkhovna Rada of Ukraine has adopted a number of laws in a relatively short period of time, the purpose of which is to improve the criminal law regulation of social relations in the conditions of martial law. One of these laws is: Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for Illegal Use of Humanitarian Aid”, which entered into force on April 3, 2022.

By this Law, the Criminal Code of Ukraine was supplemented with Article 201² “Illegal use for the purpose of obtaining profit from humanitarian aid, charitable donations or free aid”.

The article analyzes different opinions of scientists regarding the need for criminal liability for the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid. It also expressed its own opinion on the expediency of such responsibility.

KEYWORDS: humanitarian aid; charitable donations; free aid; criminal liability; social conditioning.